

## **Η «επιζήμιος ευλάβεια» και η εφαρμογή της στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Η επίδραση του αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας στον άγιο Μακάριο Κορίνθου το Νοταρά και το φιλοκαλικό κίνημα**

Χρυσόστομος Α. Σταμούλης  
Αν. Καθηγητής Α.Π.Θ.

Ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας είναι ένας από τους σπουδαιότερους θεολόγους της ορθόδοξης Εκκλησίας και μαζί με τον άγιο Αθανάσιο Αλεξανδρείας ο κατεξοχήν εκφραστής της αλεξανδρινής θεολογίας. Δεν χωρά αμφιβολία ότι για πολλούς αιώνες η θεολογία του, άκρως δυναμική και γόνιμα προκλητική, βρίσκονταν στο περιθώριο τόσο της Δυτικής όσο και της Ορθόδοξης θεολογίας. Και εάν η απουσία της θεολογίας του στα όρια της Δυτικής θεολογικής σκέψης, που θεωρήθηκε ότι κυριαρχείται από το νεστοριανό ανθρωποκεντρισμό μπορεί να γίνει κατανοητή, η «περιφρόνησή» του από τα Ορθόδοξα θεολογικά γράμματα μένει έως σήμερα ερώτημα αναπάντητο<sup>1</sup>. Και το λέγω τούτο διότι η θεολογία του μεγάλου αλεξανδρινού συγγραφέα, του θιασώτη της «υπουργού της θείας Οικονομίας», της Θεοτόκου, της σφραγίδας των πατέρων και των οικουμενικών μας Συνόδων, εξάπαντος όχι μόνον της τρίτης, αποτελεί το υπέδαφος της θεολογίας ενός Μαξίμου Ομολογητού, ενός Γρηγορίου Παλαμά, ενός Μακαρίου Κορίνθου, αλλά και των κινημάτων του Ησυχασμού και του Φιλοκαλισμού στο σύνολό τους. Αποτελεί ακόμη, σήμερα, την καρδιά των διαλόγων της Ορθόδοξης Εκκλησίας τόσο με τον Ρωμαιοκαθολικισμό όσο και τους λεγόμενους Προχαλκηδονίους.

Έτσι δικαίως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ησυχαστής πριν τους ησυχαστές, αλλά και ως φιλοκαλικός πριν τους φιλοκαλικούς. Και εξηγούμαι. Έχω τη βαθιά αίσθηση, από τη δεκαοκτάχρονη σπουδή μου στα κείμενά του και από όσα ως τα τώρα έχω μελετήσει, ότι η βαθύτερη επίδραση στο θεολογικό σώμα του αγίου Μακαρίου, αλλά και στο σύνολο σώμα του φιλοκαλικού κινήματος, για παράδειγμα του Νεόφυτου Κausοκαλυβίτη, που σχετίζεται με το θέμα της θείας ευχαριστίας, το θέμα που κατεξοχήν απασχόλησε τους θεολόγους της εποχής εκείνης, είναι δάνειο από τη θεολογία του αγίου Κυρίλλου. Και μάλιστα από το υπόμνημά του στο *Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*<sup>2</sup>, κατά την άποψή μου κορυφαίο έργο του Κυρίλλου, αλλά και κορυφαίο υπόμνημα στο Ευαγγέλιο του Ιωάννη. Εκεί όπου αποδεικνύεται ότι ο λόγος ο ερμηνευτικός είναι λόγος δογματικός και

<sup>1</sup> Βλ. Γ. Δράγα, Πρόλογος, Χ.Α. Σταμούλη, *Κυρίλλου Αλεξανδρείας Κατά Ανθρωπομορφιτών* (Α.Σ. 1), εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 1993, σ. 7.

<sup>2</sup> PG 73, 521AB, 584D-585A.

τανάπαλιν. Ταυτότητες που διασώζουν την ενότητα της ορθόδοξης παράδοσης και οι οποίες κατά διαστήματα θυσιάστηκαν, στο χώρο της σύγχρονης Ορθόδοξης θεολογίας, ή επιδεικτικά αγνοήθηκαν, στα πλαίσια της αναζήτησης ενός άκρατου και άκρως σχολαστικού επιστημονισμού.

Και έρχομαι τώρα στη θεολογία του αγίου Κυρίλλου. Δεν μπορεί κανείς παρά με έμφαση να τονίσει ότι πρόκειται για μια θεολογία δοξολογική, δηλαδή τριαδοκεντρική και ως εκ τούτου μια θεολογία άκρως χριστοκεντρική. Πρόκειται για μια θεολογία της ενότητας και των διακρίσεων, οπωσδήποτε όχι των διαιρέσεων, αλλά ούτε και των συγχύσεων. Αυτό δεν μαρτυρεί άλλωστε και η εκ μέρους του θερμή υποστήριξη του μυστηρίου της *«υποστατικής ενώσεως»*, απέναντι στις ηθικές ενώσεις του Νεστορίου από τη μια και τις συγχύσεις και τους φυρμούς των μονοφυσιτών από την άλλη; Ή δεν είναι μήπως αυτή η υποστατική ένωση η πραγματική ένωση κτιστού και ακτίστου, δημιουργού και δημιουργήματος, που διασώζει την αλήθεια της σωτηρίας απέναντι στους ψυχολογικούς ηθικισμούς των αιρετικών; Ηθικισμούς που για να διαφυλάξουν την «αξιοπρέπεια» του Θεού καταργούν κάθε ελπίδα σωτηρίας, καθώς είτε αρνούνται τη δυνατότητα της ένωσης κτιστού ακτίστου (Θεός ανθρώπω ου μείγνυται), ή η ένωση πραγματοποιείται μεν αλλά ως αποθέωση. Δηλαδή η πρόσληψη του κτιστού είναι επιλεκτική, αποκλείεται για παράδειγμα ο νους ή η ψυχή, το κέντρο δηλαδή της αμαρτίας, και το προσλαμβανόμενο εξαφανίζεται μέσα στη θεία αγαθότητα. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση η «αξιοπρέπεια» του δίκαιου Θεού σώζεται, αλλά ο άνθρωπος παραμένει στην οντολογική του μοναξιά, δηλαδή την ανυπαρξία, καθώς κατά Γρηγόριο Θεολόγο, τον οποίο επαναλαμβάνει και παραθέτει ο άγιος Κύριλλος, *«το γαρ απρόσληπτον και αθεράπευτον· ο δε ήνωται τω Θεώ, τούτο και σώζεται»*<sup>3</sup>.

Στην καρδιά μιας τέτοιας θεολογίας, ενός τέτοιου μυστηριακού ρεαλισμού, βρίσκεται το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, το οποίο αποτελεί ανοικτή πρόσκληση μετοχής όλων των βαπτισμένων στο σώμα του σαρκωθέντος Λόγου, στην κατά φύση ζωή *«δι' ης τα πάντα ζωοποιείται, και προς το είναι φυλάττεται»*<sup>4</sup>.

Οπωσδήποτε στο σημείο αυτό, θα πρέπει να τονιστεί ότι η «ανοιχτή πρόσκληση» του Χριστού στο Κυριακό δείπνο δεν απευθύνεται στους καθαρούς, στους επαρκείς. Τέτοια *«επιζήμιος ευλάβεια»* που στοχεύει σε μια

<sup>3</sup> Γρηγορίου Θεολόγου, *Επιστολή 101, Προς Κληδόνιον πρεσβύτερον κατά Απολλιναρίου*, PG 37, 181C-184A. Για το θέμα βλ. Χ.Α. Σταμούλη, *Ανθρώπινη φύση του Χριστού και αμαρτία στους αντιοχιανούς θεολόγους του 5<sup>ου</sup> αιώνα, Άσκηση αυτοσυνειδησίας*, εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2004, σ. 278.

<sup>4</sup> Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ερμηνεία ή υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον 3*, PG 73, 521A.

ειδική κατηγορία «αζίων», δεν υφίσταται στην πατερική αυτοσυνειδησία<sup>5</sup>. Η Εκκλησία, δηλαδή ο Χριστός, δεν ζητά από τους πιστούς μια κάποια μορφή ιδεολογικής καθαρότητας, αλλά τη μετάνοιά τους, την κατανόηση της ανεπάρκειάς τους, τη διάθεση εγκατάλειψης οποιουδήποτε πεσιμιστικού ψυχολογισμού αναξιοσύνης και την προσφορά της υπέρβιας τους στην ευσπλαχνία του δωροδότη Θεού. Αυτοί, λοιπόν, που θέλουν να είναι εραστές της αιώνιας ζωής, αυτοί που εύχονται να έχουν εντός τους το χορηγό της αθανασίας, δεν θα πρέπει να αδιαφορούν για τη μυστική ευλογία, όπως κάποιοι αμελείς πράττουν, ούτε βέβαια θα πρέπει να καταλήγουν στην «επιζήμιο ευλάβεια», σε μια μορφή, δηλαδή, διαβολικής ευλάβειας, ψευτοευλάβειας, που τους κρατά μακριά από τη βρώση και την πόση του σώματος της ζωής.<sup>6</sup> Και τούτο, διότι ο Χριστός λειτουργεί το μυστήριο της σωτηρίας και προσκαλεί κάθε ευσεβή και φιλόθεο στην μυστική τράπεζα, χωρίς να υπολογίζει τα παραπτώματα των ανθρώπων, καθώς γνωρίζει ότι η γιατρεία δίνεται σε ασθενείς και εξάπαντος όχι σε υγιείς.<sup>7</sup> Με άλλα λόγια, όπως δυναμικά σημειώνει ο καθηγητής Ματσούκας, ο άνθρωπος σώζεται για την ανεπάρκειά του και οπωσδήποτε όχι για την επάρκειά του.<sup>8</sup> Έτσι, η ευχαριστία δεν αποτελεί αντίδοτο μόνον του

<sup>5</sup> Για το θέμα βλ. Χ.Α. Σταμούλη, *Κάλλος το άγιον. Προιλεγόμενα στη φιλόκαλη αισθητική της Ορθοδοξίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2004, σ. 200εξ. Πρβλ. την ενδιαφέρουσα διδακτορική εργασία του Αρχιμ. Νικοδήμου Σκρέττα, *Η θεία Ευχαριστία και τα προνόμια της Κυριακής κατά τη διδασκαλία των Κολλυβάδων*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 376εξ., 396.

<sup>6</sup> Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ερμηνεία ή υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον* 4, PG 73, 584D-585 A: «Αλλ' εἶπερ εσμέν της αιωνίου ζωής ερασταί, ει τον της αθανασίας χορηγόν εν εαυτοῖς ἔχειν ευχόμεθα, μη κατά τινος των αμελεστέρων το ευλογεῖσθαι παραιτώμεθα, μηδέ παγίδα και βρόχον ἡμῖν εξαρτυέτω την επιζήμιον ευλάβειαν ο βαθύς εις πανουργίαν διάβολος. Ναι γαρ γέγραπται, φησίν· ὁ εσθίων εκ του ἄρτου, και πίνων εκ του ποτηρίου αναξίως, κρίμα εαυτῶ εσθίει, και πίνει· δοκιμάσας δε τα κατ' εμαυτόν, ουκ ἄξιον ὄντα βλέπω. Πότε τοῖνυν ἄξιος ἔση, και παρ' ἡμῶν ο τούτο λέγων ακούσεται· πότε σαυτόν παραστήσεις τῷ Χριστῷ; Εἰ γαρ μέλλεις αἰεὶ καταποτεῖσθαι τοις ολισθήμασιν, ολισθαίνων δε ουκ αν ποτε παύση· ἄτις γαρ συνήσει παραπτώματα;» κατά τον ἅγιον Ψαλμωδόν, ἀμέτοχος ευρεθήση παντελῶς του αἰδίου σώζοντος αγιασμού».

<sup>7</sup> «Προσκυνοῦντες και επί του σώματός μας εγγράφοντες το σημείο του Σταυρού, είναι δυνατό παρά τα σφάλματά μας, τ' αντιστοιχοῦντα στον βόρβορο των υδάτων του Πόρτο Λάγου, λόγω της συχνής ανάμειξης γήινων μορίων στα νερά των συστημάτων της απέραντης θάλασσας της αγάπης, να εγειρούμε εκ βάρων γης κι' από τα ερείπια, κατανοώντας την μεγάλη τέχνη των πατέρων μας, χωρίς να ενοχλούμεθα ότι οι παροικούντες κοντά στο Ναό ρυπαίνουν τον αυλόγυρό του με τα μπουγαδόνερα ή ότι μετέτρεψαν τον Οίκο του Κυρίου σε αποθήκη καυσόξυλων ή ότι τοποθέτησαν έναν ορνιθώνα κοντά στο ιερό. Αρκεί να μην ξεχνάμε ότι ο Χριστός εσταυρώθη υπέρ ασεβών και όχι προς αφορμή καλλωπισμού πόλεων και νοικοκυρήδων, που δε λογαριάζουν με το νου τους το μαρτύριό του, μετατρέποντας τις Εκκλησίες σε μουσεῖα της αφηρημένης έννοιαις του ωραίου», Ν. Γ. Πεντζίκης, Προσπάθεια εντόπισης της βυζαντινής τέχνης στο σήμερα, *Ανδρέας Δημακούδης και άλλες μαρτυρίες χαμού και δεύτερης πανοπλίας*, εκδ. Α.Σ.Ε., Θεσσαλονίκη 1988, σ. 232.

<sup>8</sup> Βλ. Ν. Α. Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία* Γ, σ. 305: «Κοντολογίς, ας το πάρουν απόφαση οι κάθε λογής ηθικολόγοι, φανεροί και μασκαρεμένοι· η εκκλησιαστική κοινωνία δεν είναι ηθικοπλαστικός οργανισμός· αποτελεί σώμα σωτηρίας. Τα μέλη αυτής της κοινωνίας δεν σώζονται για την επάρκειά τους, αλλά για την ανεπάρκειά τους!».

θανάτου του ανθρώπου, αλλά και των νοσημάτων του και συνεπώς εφόδιο για την επανέυρεση του χαμένου κέντρου του ηθικού βίου.<sup>9</sup>

Όταν ο άγιος της Εκκλησίας ομολογεί ότι «δοκιμάσας δε τα κατ' εμαυτόν, ουκ άξιον όντα βλέπω», οπωσδήποτε δεν ηθικολογεί, αλλά δηλώνει το αυτονόητο της ορθόδοξης ευσέβειας, που γνωρίζει ότι η αγάπη του ανθρώπου δεν πρόκειται ποτέ να φτάσει την αγάπη του δημιουργού Θεού προς το κτίσμα, τη σταυρωμένη αγάπη. Έτσι, η σωτηρία δεν αποτελεί γι' αυτόν κατάκτηση, αλλά δώρο που χαρίζει ο Θεός της ζωής. «Ο πνευματικός άνθρωπος» σημειώνει ο γέρον Παΐσιος «πρέπει να φθάση σε τέτοια κατάσταση, που, και αν ο Θεός δεν του δώση τον Παράδεισο, να μην τον πειράξει». Και συνεχίζει «Τον άνθρωπο που αγωνίζεται με φιλότιμο, όσο μπορεί, και δεν έχει διάθεση να κάνη αταξίες, αλλά πάνω στον αγώνα του νικιέται-νικάει, νικιέται-νικάει, ο Θεός δεν θα τον αφήση. Αν έχει λίγη διάθεση να μη λυπήση τον Θεό, θα πάη στον Παράδεισο 'με τα παπούτσια'. Ο φύσει Αγαθός Θεός θα τον σπρώξη στον Παράδεισο σκανδαλωδώς. Θα οικονομήση να τον πάρη την ώρα που βρίσκεται σε μετάνοια. Μπορεί σε όλη του την ζωή να παλεύη, αλλά ο Θεός δεν θα τον αφήση· θα τον πάρη στην καλύτερη ώρα. Ο Θεός είναι καλός· θέλει όλοι να σωθούμε. Αν ήταν να σωθούν μόνο λίγοι, τότε γιατί σταυρώθηκε ο Χριστός; Δεν είναι στενή η πύλη του Παραδείσου. Χωράει όλους τους ανθρώπους, που σκύβουν ταπεινά και δεν είναι φουσκωμένοι από υπερηφάνεια, αρκεί να μετανοήσουν, να δώσουν, δηλαδή, το φορτίο των αμαρτιών τους στον Χριστό, και τότε χωρούν να περάσουν εύκολα από την πύλη».<sup>10</sup>

Αυτή τη θεολογία του αλεξανδρινού αγίου, που με τόσο όμορφο τρόπο σαρκώνεται στην απλότητα του λόγου ενός ασκητή της σύγχρονης Εκκλησίας, αξιοποιεί με τον καλύτερο τρόπο ο τιμώμενος σε αυτό το Συνέδριο άγιος Μακάριος, στο έργο του *Βιβλίον ψυχωφελέστατον περί της συνεχούς Μεταλήψεως των αχράντων του Χριστού Μυστηρίων*<sup>11</sup>, αλλά και ο Νεόφυτος ο Κausοκαλυβίτης, πρώτος θεωρητικός των Κολλυβάδων, στη μελέτη του, με τίτλο *Περί του δειν τους πιστούς συχνώς των θείων κοινωνείν*

<sup>9</sup> Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ερμηνεία ή υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον* 4, PG 73, 585AB: «Ουκούν λογιή μεν ευσεβέστερον σύννομον επιτηδεύειν βίον, μεταλήψη δε ούτω της ευλογίας, ου θανάτου μόνον, αλλά και της των εν ημίν νοσημάτων αποκρουστικήν είναι πιστεύσας· κατακοιμίζει γαρ εν ημίν γεγονός ο Χριστός τον εν τοις μέλεσι της σαρκός αγριαίνοντα νόμον, και αναζωπυρεί μεν την εις Θεόν ευλάβειαν, απνεκροί δε τα πάθη, μη λογιζόμενος ημίν τα εν οίς εσμεν παραπτώματα, θεραπεύων δε μάλλον ως νενοσηκότας. Καταδεσμοί γαρ το συντετριμμένον, εγείρει το πεπτακός, ως ποιμήν αγαθός, και την ψυχήν εαυτού τεθεικός υπέρ των προβάτων». Πρβλ. Ι. Ζηζιούλα, μητρ. Περγάμου, *Η κτίση ως ευχαριστία*, σ. 31εξ. · Ν. Α. Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία* Γ, σ. 45.

<sup>10</sup> Γέροντος Παΐσιου Αγιορείτου, *Πνευματική Αφύπνιση, Λόγοι Β'*, εκδ. Ιερών Ησυχαστηρίων «Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1999, σ. 107-108.

<sup>11</sup> Βλ. Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου-Αγίου Μακαρίου Κορίνθου, *Περί της συνεχούς Μεταλήψεως των Αχράντων του Χριστού Μυστηρίων*, απόδοση στη νεοελληνική, εκδ. Μυριόβιβλος, Αθήνα 2004.

μυστηρίων και προς τους διά δήθεν ευλάβειαν αποστρεφόμενους εν τη θεία συνάξει την των μυστηρίων μετάληψιν<sup>12</sup>.

Άλλωστε το πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι εκπρόσωποι του κινήματος του φιλοκαλισμού δεν ήταν άλλο παρά η σύγχρονη έκφραση ενός μονοφυσιτικού ή δυοφυσιτικού ηθικισμού. Με άλλα λόγια το πρόβλημα της ειδωλολατρικής θεώρησης της ζωής, στα όρια ενός απολυτοποιημένου και μαγικού ασκητισμού, που έχει ως κέντρο του την ηθικο-ασκητική αρετολογία και την ατομική αυτάρκεια της προσωπικής σωτηρίας. Εκεί όπου απουσιάζει η κατανόηση του μυστηρίου της σάρκωσης, εκεί όπου αγνοείται η ενότητα κτιστού και ακτίστου, που έχει ήδη πραγματοποιηθεί εντός του ιστορικού χρόνου και τόπου, εκεί όπου την ιστορία της θείας Οικονομίας δεν κυβερνά ο Θεός, αλλά ο άνθρωπος. Λησμονιέται έτσι το αυτονόητο του εκκλησιαστικού γεγονότος σύμφωνα με το οποίο τη σωτηρία δεν παρέχουν οι αρετές και η άσκηση, αλλά η σάρκωση, η θυσία του αμνού και η Ανάσταση. Βέβαια, μια τέτοια θεώρηση δεν υποτιμά την προσπάθεια του ανθρώπου, δεν καταργεί δηλαδή τον άνθρωπο, καθώς για την ένωσή του με το Θεό απαιτείται η συγκατάθεσή του, η συμβολή του, η ανταπόκριση του στην πρόσκληση του δημιουργού. Και τούτο διότι σκοπός της άσκησης δεν είναι η διατήρηση του εγώ και η αύξηση του ναρκισσισμού, αλλά η μεταβολή της ανυπαρξίας σε ύπαρξη, η μεταμόρφωση της αδοξίας σε δόξα, δώρα που δεν γίνονται δυνατά παρά μόνο μέσα από την γνωμική εκχώρηση της υπάρξεως στο Θεό έτσι ώστε ο πιστός να μπορεί να ομολογεί μαζί με τον απόστολο των Εθνών Παύλο, ότι «Ζω γαρ ουκέτι εγώ· ζη γαρ εν εμοί Χριστός»<sup>13</sup>. Το πρόβλημα συνεπώς δεν είναι ούτε η εργασία των εντολών, ούτε η άσκηση των αρετών, αλλά η απολυτοποίηση και η αποθέωση της ανθρώπινης προσπάθειας, που θέτει έξω τον ίδιο το Θεό. Έτσι δεν μπορεί παρά να έχει δίκαιο ο Πεντζίκης όταν σημειώνει ότι: «Το χέρι που κάνει το σημείο του Σταυρού και επαφίεται στον Κύριο για τον άρτο τον επιούσιο, σαν λουλούδι, όργανο αναπαραγωγής δια των πέντε αισθήσεων, διαφέρει ουσιωδώς από το χέρι του εργαζόμενου, που καταντά να πιστεύει ότι αυτός έκανε και κάνει τον κόσμο, κι ότι έξω απ' όσα κάνει ο ίδιος, εξασφαλίζοντας την προκοπή και ευτυχία του, δεν υπάρχει τίποτα το αληθινό».<sup>14</sup>

Τούτη την αλήθεια φανερώνει με ένταση και το κείμενο της νεκρώσιμης ακολουθίας. Εκείνο που προέχει είναι η φιλανθρωπία του

---

<sup>12</sup> Για τη σχέση των έργων Μακαρίου και Νεοφύτου, καθώς και το σύνολο γραμματολογικό πρόβλημα βλ. τη μελέτη του καθηγητή Σ. Παπαδόπουλου, *Άγιος Μακάριος Κορίνθου. Ο γενάρχης του Φιλοκαλισμού*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2000, σ. 57εξ.

<sup>13</sup> Γαλ. 2,20.

<sup>14</sup> Ν. Γ. Πεντζίκης, *Σημειώσεις εκατό ημερών*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 128.

Δημιουργού, η σώζουσα φιλανθρωπία.<sup>15</sup> Ο άνθρωπος δεν έχει παρά να καταθέσει την ύπαρξή του, δια της μετανοίας, στην αγκαλιά του Θεού. Και ο Θεός «εν τω φωτί του προσώπου» του και «τω γλυκασμώ της ωραιότητος» του, όπως ξέρει, όπως θέλει και όπως μπορεί, θα λειτουργήσει την ολική αναμόρφωση του κτίσματός του «*παρορών αυτού πάντα τα εγκλήματα*».<sup>16</sup>

Γνωρίζοντας και υιοθετώντας ο άγιος Μακάριος μια τέτοια φιλόανθρωπη θεολογία, που αρνείται τους ψυχολογικούς καταναγκασμούς και τους γιγαντισμούς της απόλυτης κενότητας παρατηρεί, και ακολουθεί εδώ πιστά τον προφήτη Ηλία, ότι ο Θεός δεν κατοικεί «*ούτε στο πνεύμα το μέγα και κραταιό, ούτε στο σεισμό, ούτε στη φωτιά, αλλά στον αέρα το λεπτό και ειρηνικό*». Και συνεχίζει «*Την ειρήνη όμως κανείς δεν μπορεί να την αποκτήσει, αν δεν έχει τις άλλες αρετές. Αρετή πάλι δεν κατορθώνεται χωρίς την εργασία των εντολών, ενώ εντολή δεν τελειώνεται χωρίς αγάπη. Η αγάπη πάλι δεν ανανεώνεται χωρίς τη θεία Μετάληψη*». Και καταλήγει «*Αυτά τα εξετάζουμε, επειδή πολλοί εφευρίσκουν από μόνοι τους ποικίλες αρετές, νομίζοντας ότι με αυτές, χωρίς τη συχνή θεία Κοινωνία, θα σωθούν, πράγμα που είναι σχεδόν αδύνατο, γιατί δε θέλουν να υποταχθούν στο θέλημα του Θεού, στη συχνή δηλαδή θεία Μετάληψη κατά τον τύπο της Εκκλησίας, όταν συγκεντρώνονται σε κάθε εορτάσιμη Λειτουργία*»<sup>17</sup>. Δεν χωρά καμία αμφιβολία εδώ ότι οι αρετές, η ειρήνη, οι εντολές, αλλά ακόμα και αυτή η αγάπη έχουν νόημα στην Ορθόδοξη Εκκλησία μόνον όταν αποτελούν εκφάνσεις, φανερώσεις της ευχαριστιακής της αλήθειας. Πρόκειται για αποτελέσματα, εκφράσεις του ευχαριστιακού ήθους και ως τέτοιες είναι ευχαριστιακές. Αυτό άλλωστε είναι που ξεχωρίζει και την αγάπη της Εκκλησίας από άλλες αγάπες θρησκευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, που οπωσδήποτε είναι αγάπες, αλλά οπωσδήποτε όχι σαρκωμένες, όχι ευχαριστιακές. Στο κέντρο της Ορθόδοξης παράδοσης δεν βρίσκεται η ηθική ως σύστημα, αλλά η αγάπη ως ευχαριστιακό ήθος, ο «έρως ο εμός» ο σταυρωμένος.

Βέβαια, για να είναι δίκαιος κανείς με Θεό και ανθρώπους οφείλει να σημειώσει ότι ο φιλοκαλισμός, ως κίνημα δεν υπήρξε χώρα ιδανική. Στους κόλπους του βλάστησαν ουκ ολίγες εκτροπές, που πολεμώντας τον ηθικισμό και την ειδωλοποίηση οδήγησαν σε άλλους ηθικισμούς και

<sup>15</sup> Βλ. π. Β. Ι. Καλλιακμάνη, Το μυστήριο του θανάτου. Θεολογικοποιμαντική προσέγγιση, *Νεκρώσιμα τελετουργικά*, σ. 29.

<sup>16</sup> *Ακολουθία νεκρώσιμος ήτοι εις κεκοιμημένους*, σ. 22, 23, 25.

<sup>17</sup> Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου-Αγίου Μακαρίου Κορίνθου, *Περί της συνεχούς Μεταλήψεως των Αχράντων του Χριστού Μυστηρίων*, σ. 110-111.

ειδωλοποιήσεις<sup>18</sup>. Στους ηθικισμούς και τις ειδωλοποιήσεις της αντίπερα όχθης, όπου για να είναι κανείς καλυμμένος απέναντι στον καταναγκαστικό ειδωλολατρικό του ψυχολογισμό έπρεπε να κουβαλά μαζί του αρτοφόριο, προκειμένου να μη χάσει έστω και μια μέρα τη μετάληψη της θείας ευχαριστίας, η οποία στην προκειμένη περίπτωση δεν λειτουργούσε ως πηγή ζωής, αλλά ως ψυχοφάρμακο ενός μη ασκητικού και συνεπώς μη ευχαριστιακού βίου, ως παραμύθιασμα και οπωσδήποτε όχι ως παραμυθία του χαμένου κέντρου της ζωής.

---

<sup>18</sup> Βλ. σχετικά Δ. Βαλαής, *Η στάση του λόγιου μοναχού Βησσαρίωνα στις έριδες των μοναχών του Αγίου Όρους κατά τον ΙΗ΄ αιώνα*, Ανάτυπον εκ της «Κληρονομίας», τόμος 27, τεύχη Α΄-Β΄, 1995, Θεσσαλονίκη 1996.